

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
وَالْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي هَدانا لهذا
وَمَا كنا لنجده لولا هدايته

وَالْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي هَدانا لهذا
وَمَا كنا لنجده لولا هدايته

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
وَالْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي هَدانا لهذا
وَمَا كنا لنجده لولا هدايته

TOPKAPI SARAYI HAREMİ ŞADIRVANLI SOFA VE KARA AĞALAR TAŞLIĞINDAKİ İSİM KİTÂBELERİNİN ANLAM BOYUTU*

Betül Eser**

Gönderilme Tarihi: 13.05.2025 - Kabul Tarihi: 16.06.2025

Özet

Türk-İslam mimarisinin şekillenmesinde cami ve yönetim merkezi olan saray, en temel yapılardır. İslâm şehirlerinin en erken örneklerinden itibaren şehrin merkezi noktasında Cuma camii ve saray/darü'l-imâra birbirine oldukça yakın inşa edilmiştir. İslâm şehrinde inancın ve gücün sembolü olan cami ve saray yapıları, Osmanlı tarihi boyunca Türk-İslam mefkûresinin sergilendiği mekânlar olmuşlardır. Mimari planından tezyinatındaki ayrıntılara değin İslâm inancının, maneviyatının, gücünün ve iktidarının sembolleri ile donatılmıştır. Çalışmamızda Topkapı Sarayı'nın en cazibeli kesimi olan Harem-i Hümayûn bölümündeki Şadırvanlı Sofa ve Kara Ağalar Taşlığı olarak isimlendirilen kısmında yer alan kitâbeler ile mekan ilişkisi üzerinde durulacaktır. Sarayın bu bölümündeki kitâbelerin mekân ile olan uyumu ve vermek istediği mesajlar, mekânı kullananlar üzerinden incelenecektir.

Anahtar kelimeler: Topkapı Sarayı, Harem, Dârüssaâde Ağaları/Kara Ağalar, Şadırvanlı Sofa, Aşere-i Mübeşşere, Kitâbe

THE MEANING DIMENSION OF THE NAME INSCRIPTIONS IN THE SADIRVANLI SOFA AND KARA AĞALAR STONE/ TASLIGI OF THE TOPKAPI PALACE HAREM

Abstract

Mosques and palaces, the latter serving as administrative centers, are the fundamental structures in the formation of Turkish-Islamic architecture. Since the earliest examples of Islamic cities, the Friday mosque and the palace/dâr al-imâra have been built in close proximity at the central point of the city. In Islamic cities, mosques and palaces, as symbols of faith and power, have continued to serve as places where the ideals of Turkish-Islamic civilization were displayed throughout Ottoman history. From architectural planning to decorative details, these structures are adorned with symbols of Islamic belief, spirituality, authority, and power. In this study, an examination will be made of the inscriptions located in the section of the Topkapı Palace known as the harem-i hümayun, particularly the area called the şadırvanlı sofa and Kara Ağalar Taşlığı. The study will focus on the relationship between these inscriptions and their location. The harmony of the inscriptions in this section of the palace with the architectural space and the messages they aim to convey will be analyzed through the perspective of those who used the space.

Keywords: Topkapı Palace, Harem, Darüssaade Aghas / Black Aghas, Hall with Fountain, Aşere-i Mübeşşere, Inscription

* Bu makale "İslâm Mimârisinde Çehâyâr-ı Güzîn ve Diğer Zevât-ı Kirâm İsimleri" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

** Arş. Gör., Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Türk-İslam Sanatları Tarihi Anabilim Dalı, betul.eser@marmara.edu.tr, ORCID No: 0000-0003-0424-0899

Giriş

Topkapı Sarayı'nın en çekici bölümü olan Harem-i Hümayûn'un Şadırvanlı Sofa ve Kara Ağalar Taşlığı olarak isimlendirilen kısmı, resmî adı Dârüssaâde ağaları olan siyahî olmaları sebebiyle kara ağalar denilen ağalar ocağı tarafından kullanılmaktadır. Saray teşkilatının en önemli ocağını oluşturan Dârüssaâde ağalarına (kara ağalar) has mekânlarda tercih edilen kitâbeler, çalışmalara konu olmuştur.¹ Fakat bu kitâbelerde özellikle isimlerin yer almasının ve tercih edilen isimlerin mekânla ilişkisine dair bir değerlendirmeye yer verilmemiştir. Çalışmamızda yer alan kitâbelerin bu mekân ile olan ilintisine dair incelemelerde bulunulacaktır. Şadırvanlı Sofa ve Kara Ağalar Taşlığı'nda yer alan kitâbelerde aşere-i mübeşşere isimlerinin tercih edilmesi ile bu bölümü kullanan Dârüssaâde ağaları arasında bağa dair değerlendirme yapılarak bu kitâbelerin içerdiği sembollere dair çıkarımda bulunulacaktır.

Çalışmamızda öncelikle Topkapı Sarayı, Harem, Şadırvanlı Sofa ve Kara Ağalar Taşlığı'na dair bilgi verilecektir. Aşere-i mübeşşerenin İslam kültüründeki önemi vurgulanarak Osmanlı saray teşkilatı içerisinde Dârüssaâde ağalarının önemine dair detaylar verildikten sonra Harem'deki bu ağalara ait mekânlara, mekânda yer alan kitâbeler üzerinden okunacaktır.

Topkapı Sarayı, Harem-i Hümayûn, Şadırvanlı Sofa ve Kara Ağalar Taşlığı

Topkapı Sarayı, Fatih Sultan Mehmed döneminde (1444-1446, 1451-1481), 1459- 1478 yılları arasında İstanbul'un yedi tepesinden biri olan Zeytinlik ve Sarayburnu olarak isimlendirilen mevkide, Boğaz'a hâkim bir konumda inşa edilmiştir. Saray, her ne kadar Topkapı olarak isimlendirilmişse de Fatih Sultan Mehmet tarafından Saray-ı Cedîd olarak isimlendirilmiş, Osmanlı belgelerinde Der-i Devlet, Der-gâh-ı Mualla isimleri ile de anılmıştır.² Fatih Sultan

Mehmed İstanbul'u fethinden sonra öncelikle Aya-sofya'yı camiye tahvil etmiş, fakat At Meydanı'nda Constantinus'un (324-327) yaptırdığı Büyük Saray'ı onarma girişiminde bulunmamış, hâlâ Osmanlı başkenti olan Edirne'deki sarayına dönmüştür. Harap hâlde teslim aldıkları İstanbul'u yeniden ihtişamlı dönemlerine döndürmenin planlarını yapan Sultan II. Mehmed, Bizans İmparatoru I. Theodosius'un Forum Tauri'deki arazisinde yer alan manastırın mevkisine bir saray yapılmasını emretmiştir. Kısa sürede inşa edilen saray 1455 yılında tamamlanmıştır. Yeni tamamlanmış bir saray varken Fatih Sultan Mehmed, devletin gücünü ve ihtişamını güçlü bir şekilde sergilemek için Zeytinlik olarak isimlendirilen bölgeye yeni bir saray yapılmasını istemiş olmalıdır. Yeni Saray için Bizans'ın akropolü olan bölge, simgesel olarak seçilmiştir. Ayrıca yeni mekân hem Aya-sofya'ya hem de Büyük Saray kalıntılarına yakındır. Sarayın Akdeniz ve Karadeniz'in birleşim noktasında, iki denizi gören yarımada inşa edilmesi sarayın kitâbesinde sultan için kullanılan "sultânü'l-berreyn ve'l-bahreyn" ibaresinin de vücut bulmuş hâlidir.³ Söz konusu dönemde Topkapı Sarayı manzumesinin sahil kısmında, çeşitli sebeplerle günümüze ulaşmayan saraylar ve kasırlar olduğu bilinmektedir. Sarayburnu'nda Sultan III. Ahmed (1703-1730) tarafından önünde iki kuleli kapısı bulunan bir kasır inşa ettirilmiştir. "Topkapısı Sahil Sarayı"nın önünde, sarayın denize hâkim olan bu noktasında güvenlik ya da güç göstermek maksadıyla "selam topları" yerleştirilmiştir. Bu uygulamadan mülahazâ bu kasra "Topkapı" ismi verilmiştir. 1863 yılında Topkapısı Sarayı'nda çıkan yangında bu kasır ortadan kalkmış, fakat Saray-ı Cedid / Yeni Saray, Topkapı Sarayı olarak isimlendirilmeye devam etmiştir.⁴

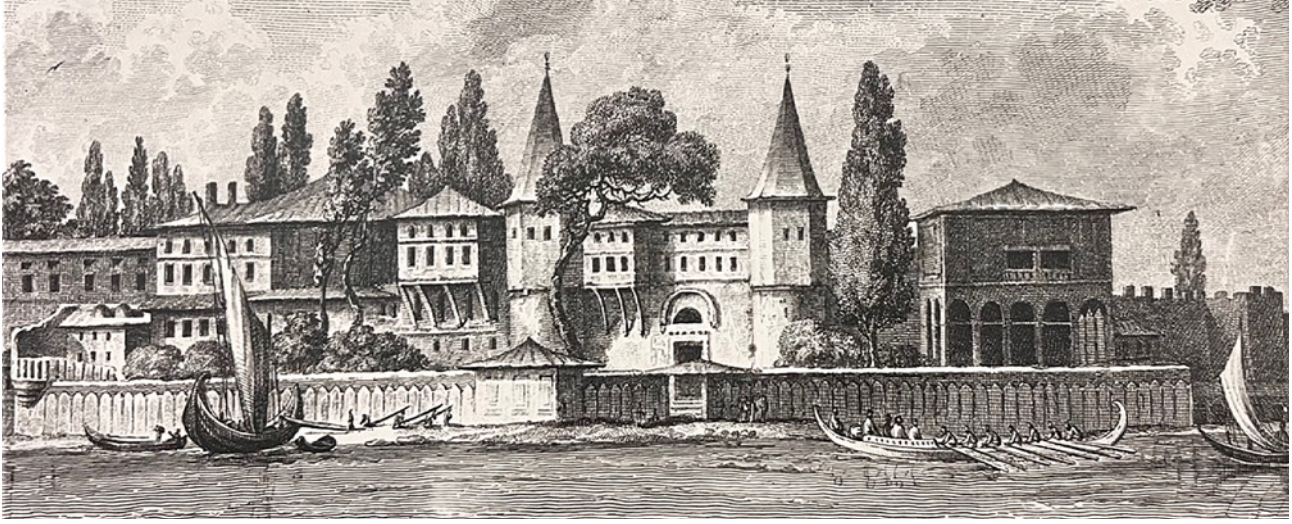
Tarih Düşünce Kitapları, 2005, 11-14.

1 E. Emine Naza Dönmez, "Topkapı Sarayı Harem Şadırvanlı Sofa Daire Madalyonlu Çini Yazıları", *Arkeoloji, Tarih Ve Epigrafi'nin Arasında: Prof. Dr. A. Vedat Çelgin'in 68. Doğum Günü Onuruna Makaleler*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2018, 601-606.

2 Ahmet Şimşirgil, *Taşa yazılan tarih Topkapı Sarayı*, İstanbul:

3 Gülru Necipoğlu, *15. ve 16. Yüzyılda Topkapı Sarayı : Mimari Tören ve İktidar*, Çev. Ruşen Sezer, İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, 2007, 27, 36,37.

4 Haluk Y. Şehsuvaroğlu, "Topkapı Sarayı", *Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni*, 131 (1952), 3(3-4); Sedat H. Eldem - Feridun Akozan, *Topkapı Sarayı*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1982, 13.; İlber Ortaylı, *Mekanlar ve Olaylarıyla Topkapı Sarayı*, Thk. Salih Gülen, Fot. Mustafa Yılmaz, Ed. Hasan Hayri Demirel, İstanbul: Bank Asya, 2007, 20.

1 Topkapısı Sahil Sarayı gravürü, Jean Babtiste Hilair⁵

Topkapı Sarayı, inşa edildiği yıllarda üç avlu ve bu avlulara girişi sağlayan üç kapıdan müteşekkildir. Tüm halka açık kısım olan Bâb-ı Hümayûndan Birinci Avlu'ya girilmiştir. Bâbüsselâm olarak isimlendirilen kuleli kapıdan geçildiğinde İkinci Avlu'ya, yani Divan Avlusuna ulaşılmıştır. Bu kısımdaki Marmara'ya bakan cephede mutfaklar, Haliç kısmında ise Has Ahır, Kubbealtı ve Adalet Kulesi inşa edilmiştir. Bâbüssaâde'den geçilerek Üçüncü Avlu'ya, Enderun Avlusuna ulaşılır ki bu kısımda yer alan Fatih Köşkü, Has Oda ve Arz Odası devrine aittir. Sarayın Harem kısmı ise 16. yüzyılda inşa edilmiştir. Topkapı Sarayı, Sultan Abdülmecid'in (1839-1861) 1854 yılında Dolmabahçe Sarayı'nı inşa ettirişine dek kullanılmıştır.⁶

Topkapı Sarayı'nın Harem Dairesi olarak isimlendirilen kısmının büyük bölümü, Kanûnî Sultan Süleyman (1520-1566) ve Sultan III. Murad (1574-1595) devrinde imar edilmiştir. Harem, İslâm dünyasında saray ile ilintili kabul edilmiş bir mekândır. Arapça bir kelime olan Harem, "haram olunan, gizli, korunan, kutsal, yasak kılınmış, mukaddes olan yer" anlamlarına gelmektedir.⁷ Evliya Çelebi bu bölümün

Kanûnî Sultan Süleyman devrinde inşa edildiğine dair kesin bilgi verse de Gülru Necipoğlu var olan Harem'in onarılarak genişletildiğini söylemektedir.⁸ Ayrıca Sultan III. Murad devrinde Harem'de genişletme; Sultan III. Mehmed (1595-1603), Sultan I. Ahmed (1603-1617), Sultan I. Mustafa (1617-1618, 1622-1623), Sultan II. Osman (1618-1622) ve Sultan I. İbrahim'in (1640-1648) de Harem'e sınırlı da olsa katkıları olmuştur.⁹ Sultan IV. Mehmet (1648-1687) devrinde ise 1072/1662 ve 1076/1665 yılında iki yangın gerçekleşmiş ve neredeyse Harem yok olmuştur.¹⁰ Silahdar Tarihi'nde vakıa anlatılırken yanan yerler "*Umûmen Harem-i Şerif ve Adl Köşk'i ve divân olan kîbâb ve taşra hazine ve defterhânelerin bâlâsı ve dârüs saâde kapısı ve karaağalar otaları ve vâlidesultân yeri ve iç matbah mülhakatıyla...*" şeklinde sıralanmıştır.¹¹ Murat Kocaaslan'ın tespitine göre ise yangın sonrasında neredeyse Harem'in tamamı elden geçmiş olsa da Şadırvanlı Sofa, Kara Ağalar Camisi, kara ağalara, cariyelere ve Valide Sultan'a

5 Gravürlerle Türkiye: İstanbul = Turkey in Gravures: Istanbul, Haz.: Mustafa Sevim, Ankara: Kültür Bakanlığı, 1996, 61.

6 Şimşirgil, *Taşa yazılan tarih Topkapı Sarayı*, 14-16.

7 Murat Kocaaslan, *IV. Mehmed saltanatında Topkapı Sarayı Haremi: İktidar, Sınırlar ve Mimari*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2014, 88.

8 Gülru Necipoğlu, *15. ve 16. yüzyılda Topkapı Sarayı*, 209.

9 Murat Kocaaslan, *Topkapı Sarayı Haremi IV. Mehmed Dönemi (1648-1687)*, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 2010, 174-190.

10 Murat Kocaaslan, "Topkapı Sarayı Haremi: 1665 Yangını Sonrası Yenileme Projesi", *Belleten* 76/275 (2012), 46-48.

11 Fındıklılı Silahdar Mehmed Ağa 1139/1726, *Silahdar Tarihi: (1095-1106)*, İstanbul: Orhaniye Matbaası, 1928, 384.

ait mekânlar, hamamlar, ocaklı sofa, çeşmeli sofa Hünkar Sofası ve Çifte Kasırlar asıl onarılan bölümlerdir¹² Harem'in onarımı için emir veren Sultan IV. Mehmed 1079/1668-69 onarım kitâbesini Şadırvanlı Sofa'ya koydurmuştur.¹³ Harem bölümünde yaşanan iki yangın sonrası ciddi kayıplar yaşandıktan sonra gerçekleştirilen onarımlarda ahşap ve kâgir kullanıldığını gören Sultan IV. Mehmed malzemeleri beğenmeyerek demir kullanımını emretmiş, tekrar yangın felaketinin yaşanmaması için ciddi tedbirler aldırılmıştır.¹⁴

Sarayda itibarlı mevkiye sahip olan Dârüssaâde ağalarının (kara ağalar) Harem'deki bölümü, III. Murat döneminde düzenlenmiştir. Bu mekân;

Dolaplı Kubbe, Şadırvanlı Sofa, Dârüssaâde Ağalığı ve Ağalar Koğuşu'nu içine alan bölümlerden oluşmaktadır. Konumu ve yapısı itibarıyla bir karakola benzeyen bu bölüm, Harem'e geçebilmek için geçilmesi gereken en önemli kısımdır. Araba kapısından dolaplı kubbeye, oradan da şadırvanlı sofaya geçilmiştir. Dolaplı Kubbe olarak isimlendirilen kubbeli bölümün çevresinde yer alan dolaplarda Harem'e yapılan alışverişlerde getirilen malzemeler, Haremeyn'e ait vakıf kayıtları ve Haremeyn'e gönderilecek Surre Alayı'nın keseleri yer almıştır. Dolaplı Kubbe, Harem'deki güvenlik noktası, güvenlik kasesi olarak kullanılan mekândır ve kapısı Şadırvanlı Sofa'ya bağlanmaktadır.

2 Dolaplı Kubbe ve Dolaplı Kubbe'yi Şadırvanlı Sofa'ya bağlayan kapı

12 Kocaaslan, "Topkapı Sarayı Harem'i", 70.

13 Kocaaslan, "Topkapı Sarayı Harem'i", 52-53.

14 Kocaaslan, *IV. Mehmed saltanatında Topkapı Sarayı Harem'i*, 212.

Kara ağaların nöbet mahalli olan bu mekâna “Şadırvanlı” denilmesinin nedeni, günümüze ulaşmamış olsa da vaktinde köşesinde bir taş şadırvanın yer almış olmasındandır. Bu şadırvan, restorasyon esnasında Sultan III. Murad Has Odası’na nakledilmiştir. Şadırvanlı Sofa’ya kapısı açılan mekânlardan biri Kasr-ı Adl / Adalet Kulesi’dir. İstanbul’un

çoğu noktasından görünen ve İstanbul’un en iyi gözlemlendiği mekân olan bu kulenin temelleri Fatih Sultan Mehmed döneminden olup 17. yüzyılda Harem’de yaşanan yangınlardan sonra kâgır olarak inşa edilmiştir. Şadırvanlı sofadaki kapıdan Adalet Kulesi’ne ulaşan padişah, kuledeki kafesten Kubbealtı’nda yapılan toplantıları takip etmiştir.¹⁵

3 Topkapı Sarayı Adalet Kulesi

15 Ortaylı, *Mekanlar ve Olaylarıyla Topkapı Sarayı*, 77-201.

Şadırvanlı Sofa'ya kapısı açılan Kara ağalar Mescidi'nin mihrabında Kâbe tasvirli pano yer almaktadır. Kocaaslan, bu mekânda böyle bir panonun yer almasını kara ağaların Haremeyn ile ilişkili olmalarına bağlamaktadır. Zira kara ağalar, Haremeyn vakıflarını yönetmekle vazifelendirilmişlerdir. Bu Kâbe tasvirli pano, onlara hem vazifelerini hatırlatmakta hem de bu kişilerin zihinlerinin daima neyle meşgul olduklarına dair bilgi vermektedir.¹⁶

Kara Ağalar Koğuşu'nun Kara Ağalar Taşlığı'na bakan dış duvarlarındaki 17. yüzyıl çinileri üzerine Kaside-i Bürde yazılmıştır. Kaside-i Bürde, ününü müellifi Muhammed b. Saîd el-Bûsûrî'nin (ö. 695/1296) bu kaside ile ilgili yaşadığı rüya hadisesinden almaktadır. Rivayetlere göre Busûrî felç geçirdiği bir vakit rüyasında Hz. Peygamber'i (s.a.v) görmüş, Hz. Peygamber, bu kasideyi kendisinden okumasını istemiştir. Kaside bitince hırkasını (bürde) çıkarıp Bûsûrî'nin üzerine örtterek felçli kısmı sıvazlamıştır. Uykudan uyandığında şifa bulmuş olması üzerine kasidenin dertlere şifa olacağı, ayrıca geçim sıkıntısından kurtulmaya, isteklerin yerine gelmesine ve başka hayırlara yol açacağına inanılmaya başlanmış ve böylece İslam kültüründe yer bulmuştur.¹⁷ Şadırvanlı Sofa'dan Kara Ağalar Taşlığı olarak isimlendirilen mekâna geçilmektedir. Bu kısmın ise sağında iki odalı Musahipler, yanında da Cüceler daireleri yer almıştır. Musahipler, padişahın kapısının önünde nöbet tutmuşlar, padişahın aldıkları emirleri Harem'dekilere ulaştırmışlardır.¹⁸

Kara ağalara ait olan mekânların ve Dârüssaâde Ağası Dairesi'nin çiniler ile müzeyyen olması, Dârüssaâde Ağası'nın görevlerinin ayrıcalığından ileri gelmiştir. Ancak şehzadelerin de burada eğitim almaları, bu mekânların ayrı bir incelikte tezyin edilmesine sebebiyet vermiş olmalıdır.¹⁹ Ayrıca şehzadelerin eğitim aldığı mektebin Dârüssaâde

4 Kara Ağalar Mescidi

16 Kocaaslan, IV. Mehmed Saltanatında Topkapı Sarayı Haremi, 147.

17 Mahmut Kaya, "Kasidetü'l-Bürde", TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt 24, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001, 568.

18 Ortaylı, Mekanlar ve Olaylarıyla Topkapı Sarayı, 205.

19 Kocaaslan, IV. Mehmed Saltanatında Topkapı Sarayı Haremi : İktidar, Sınırlar ve Mimari, 141-147, 157-158, 176.; Şimşirgil, Taşa Yazılan Tarih Topkapı Sarayı, 181, 196.

Ağası'nın dairesi ile bağlantılı olması, söz konusu ağaların şehzadelerin eğitimleri ile alâkadar olduklarını, böylece tahta oturacak şehzadelerin nasıl bir kimlik ve kişilik kazanacağına dair sorumluluk üstlendiklerini de ortaya koymaktadır. Padişah namzeti olan şehzadelerin hükümdarlığa giden süreçlerinde onların hem güvenliklerinden hem de eğitimlerinden sorumlu olmaları, Dârüssaâde ağalarının saray siyasetindeki etkinliklerine işaret etmektedir.

Haremde yer alan her mekânda, kullanıcılarına kendi sorumluluklarını hatırlatan ve çeşitli mesajlar içeren kitâbeler yer almaktadır. Padişahın atı ile girdiği büyük bini kapısında Nisa Sûresi'nin 58. âyeti,²⁰ Adalet Kulesi'nin kapısında "Bir saat adalet, yetmiş sene ibadetten hayırlıdır" mealindeki Hadis-i Şerif, Valide Sultan Taşlığı'nın girişinde Hud Sûresi'nin 56. âyeti,²¹ Kara Ağalar Mescidi'nin şadırvanlı sofaya açılan kapısında ise Nisa Sûresi'nin 58. âyetindeki "emanetleri ehline verin" vurgusunu içeren âyet-i celîlesi yazılmıştır.²²

Dolaplı Kubbe ve Revaklı Yol arasında kalan, Harem Ağaları Mescidi ve Adalet Kulesi'nin bağladığı Şadırvanlı Sofa, Topkapı Sarayı'nda isim kitâbelerinin en yoğun yer aldığı kısımdır. 17. yüzyıl çinileri ile bezeli olan bu kısımda Esmâ-i Hüsnâ'dan seçme isimler, İsm-i Nebî ve aşere-i mübeşşere isimlerinin yer aldığı panolar mevcuttur.²³ Dairevî formda tasarlanmış panolarda Esmâ-i Hüsnâ'dan "ya Allah, ya Basit, ya Allah ya Kâbız, ya Allah, ya Mennan, ya Allah, ya Kadir, ya Baki", dairevî formda ve dört yapraklı yonca şeklinde tasarlanmış olan panolardan birinin merkezinde Lafzatullah ve İsm-i Nebî, etrafında ise çehar yâr-ı güzîn isimleri (Hz. Ebû Bekr, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali) yazılmıştır.

5 Kara Ağalar Taşlığı

6 Kara Ağalar Taşlığı, Kasîde-i Bürde kitâbelerinden bir kısım

20 "Allah size, emanetleri mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder. Allah size ne güzel öğütler veriyor. Şüphesiz Allah her şeyi işitmekte, her şeyi görmektedir." Kur'an Yolu (Erişim 10.05.2025), en-Nisâ 4/58

21 "Şüphesiz ki ben benim de Rabbim sizin de Rabbiniz olan Allah'a güvenip dayandım." Kur'an Yolu (Erişim 10.05.2025), Hûd 11/56

22 Kocaaslan, *IV. Mehmed Saltanatında Topkapı Sarayı Haremi*, 268.

23 Şimşirgil, *Taşa Yazılan Tarih Topkapı Sarayı*, 180.

Bu dairevî panonun sağ ve solunda sekiz yapraklı bir çiçek olarak tasarlanmış panoların birinin merkezinde “Yâ Allah Yâ Rahman”, diğerinde ise “Hasan Hüseyin Radiyallahu anhümâ” yazılmıştır. Kara Ağalar Mescidi’nin karşı duvarında yer alan iki adet dairevî panonun merkezinde Lafzatullah ve İsm-i Nebî “Talha b. Ubeydullah, Zübeyr b. Avvâm, Abdurrahman b. Avf, Sa’d b. Ebû Vakkâs, Ebû Ubeyde b. Cerrâh ve Saîd b. Zeyd” isimleri yer almıştır. Bu isim kitâbelerinde özgün bir tasarım tercih edilmiş, madalyonlar dairevî olarak tasarlanmıştır.

İnsanlığın ortak bilincinde daire formu; tamlik, mükemmellik, korunmuşluk, sağlamlık, süreklilik ve zamanın sonsuz döngüsü gibi soyut anlamların sembolü olarak görülmüştür. Orta Asya’da koruyuculuğuna inanılan çember, çadırlara muhafaza amaçlı çizilirken Hristiyan sanatının bir parçası olan ikonografyada azizlerin başında kutsallığın

alameti olarak haleler yer almıştır²⁴ Kitâbelerde isimlerin bir daire oluşturacak şekilde tasarlanması adeta bir halkanın etrafında sıralanmış izlenimi oluşturmaktadır. Kitâbelerde yer alan isimler, birer imgedir. İmge de bir benzeşime dayalı olarak temsil edendir. Temsilde esas olan asıldır.²⁵ Söz konusu isimler, bu sebeple var oluşları ile mekâna anlam katmaktadır. Ayrıca oluşturdukları halka ile de bizzat bir meclis kurmuş ve mekânda olanlara yön veren, hizaya getiren ve gözetleyen vaziyette yer almışlardır. Aşere-i Mübeşşere isimlerinin yazılı olduğu dairevî kitâbeler, bir zincirin halkaları gibi sıralanmıştır. Bu zincir benzetmesiyle bu silsilenin bu mekânda “devamı sizlersiniz” mesajı verilmek istenmiş olması mümkündür. Bununla birlikte ötelelerdeki aşere-i mübeşşerenin yeryüzündeki temsilcileri sizlersiniz ve onların gölgesinde görevinizi en lâıyığı ile ifâ edin denilmek istenmiş olabilir.

7 Şadırvanlı Sofa’daki Lafzatullah, İsm-i Nebî, Çehar Yâr-ı Güzin ve Haseneyn kitâbeleri

24 Kürşad Demirci, *Antik İnançların İzinde*, İstanbul: Kronik Kitap, 2024, 65-67.

25 Zeynep Gemuhluoğlu, “Temsil ve Taklit İlişkisi Açısından Tasvirin Teorik Zemini”, *Sîreti Sûrette Görmek (Çalıştay)*, 2021, 30,33.

8 Şadırvanlı Sofa Esmâ-i Hüsnâ kitâbesi

8 Şadırvanlı Sofa Aşere-i Mübeşşere kitâbeleri

Şadırvanlı Sofa'ya bir koridorla bağlanan Kara Ağalar Mescidi'nin kapısının iç kısmına "Şefaât Yâ Rasulallah, Yâ Habiballah" ibaresi yazılmıştır. Bu ibareler, Harem'in bir bölümü olan Ocaklı Sofada da mevcuttur. Ayrıca mescidin mihrabında Kâbe tasvirli çini pano yer almaktadır. Kara ağaların

kullandığı bir diğer mekân olan Kara Ağalar Taşlığı'na bakan pencereleri çevreleyen çinilerde Kaside-i Bürde'den panolar bulunmaktadır.²⁶

26 Şimşirgil, *Taşa yazılan tarih Topkapı Sarayı*, 181,196.

Aşere-i Mübeşşerenin İslâm Kültüründeki Yeri

Ölümünden sonra ulaşılabilecek olan sonsuz mutluluk mekânı olan cennet, tüm inananlar için en çok arzu edilen mükafattır. Hz. Peygamber, tamamı ilk Müslümanlardan olan ve Allah yolunda kendi yakınları ile savaşmaktan dahi çekinmeyen on sahabesini cennetle müjdelemiştir. Abdurrahman bin Avf'ın bildirdiği rivayete göre Hz. Peygamber “Ebû Bekir cennettedir, Ömer cennettedir, Osman cennettedir, Ali cennettedir, Talha cennettedir, Zübeyr cennettedir, Abdurrahman b. Avf cennettedir, Sa’d b. Ebî Vakkas cennettedir, Sa’id b. Zeyd cennettedir, Ebû Ubeyde b. Cerrâh cennettedir.” buyurmuştur. Said bin Zeyd’ den gelen rivayette ise metnin önceki şu şekildedir. “Muğîre b. Şu’be Kûfe’de Mescid-i Ekber’deydi. İnsanlar onun sağına ve soluna oturmuşlardı. Bu esnada Sa’id b. Zeyd b. Nufeyl de geldi. Muğîre, onu selamladı ve ayağının yanına koltuk üzerine oturttu. O esnada Kûfe ehlinin (Kays b. Alkame) bir adam daha geldi. Muğîre b. Şu’be’ ye yönelerek kötü sözler söylemeye başladı. Sa’id b. Zeyd dedi ki: Ey Muğîre bu kime hakaret ediyor? O da “Ali b. Ebî Talib’ e hakaret ediyor” cevabını verdi. Bunun üzerine Sa’id şöyle dedi: Ey Muğîre b. Şu’be (üç kez) Resûlullah’ın ashabına senin yanında sövüldüğünü işitiyorum da sen bunu kötü görmüyor ve engel olmuyorsun öyle mi? Ben kulaklarım la Resûlullah’tan şunu işitip ezberlediğime şahitlik ederim ki; ben ondan asla yalan bir şey rivayet etmedim. Çünkü kıyamet günü karşılaştığımızda hesabını benden sorar. “Ebû Bekir cennettedir, Ömer cennettedir, Osman cennettedir, Ali cennettedir, Talhâ cennettedir, Zübeyr cennettedir, Abdurrahman b. Avf cennettedir, Sa’d (b. Ebi Vakkas) cennettedir, Müminlerden dokuzuncusu da cennettedir. Dileseydi dokuzuncusunu da söylerdim. Mescitte bulunanlar “Allah adına söyle Resûlullah’ın ashabı olan dokuzuncu kim?” dediler. Sa’id b. Zeyd de “Allah’a yemin olsun ki müminlerden dokuzuncusu benim. Onuncusu da Allah’ın Resulü’dür dedi.” Aşere-i mübeşşerenin haberinin verildiği rivayetlerdeki kişilerden biri Muğîre bin Şubedir. Emevî Devleti döneminde Hz. Ali’ye ta’an etmenin kişilere prim kazandırdığı durumdan istifade etmek isteyen

Muğîre bin Şube çeşitli siyasi manevralarla Hz. Ali aleyhinde görüşler bildirmiş ya da bildirenlere ses çıkarmamıştır.²⁷ Aşere-i Mübeşşere’den olan bu on sahabinin tamamının Kureyş kabilesine mensup olması ve bu sahâbilerin isimlerinin zikredildiği hadis-i şerifin, sahabe arasında siyasi çekişmelerin yaşandığı Emevîler’in ilk döneminde dile getirilmesi, hem sahâbilerin faziletini hatırlatma amacı taşımakta hem de erken dönem Müslüman toplumu nezdinde önem atfedilen Kureyşilik vasfına bir referans oluşturmak istenmiş olabilir. Zirâ bu yıllarda sahâbiler aleyhinde konuşmanın yaygınlaştığı dönemde aşere-i mübeşşere zikredilerek sahâbînin fazileti ve Hz. Peygamber’in (s.a.v.) yanındaki kıymetleri hatırlatılmak istenmiştir.

Hulefâ-i râşidin döneminde Hz. Ömer, Mescid-i Nebvî’de Ebû Lü’lue Fîrûz en-Nihâvendî tarafından ağır şekilde suikaste uğramış ve yaralanmıştır. Bu hadiseden sonra kendisinden sonraki halifenin belirlenmesi vazifesini amcasının oğlu ve eniştesi olan Said bin Zeyd hariç aşere-i mübeşşereden olan Osman, Ali, Abdurrahman b. Avf, Sa’d b. Ebû Vakkâs, Talha b. Ubeydullah, Zübeyr b. Avvâm’a devretmiştir.²⁸ Hz. Peygamber’in (s.a.v.) vefatı ile birlikte Müslümanlar üzerindeki hakim ve yetkili olan kişi halifedir. Halifenin belirlenmesi gibi en mühim meselenin sorumluluğunun bu kişilere verilmesi onların Müslümanların geleceğindeki ve yönetimindeki etkinliğini ortaya koyar. Zaman itibarıyla de siyaseten etkin grup olduklarını söylemek mümkündür.

Aşere-i mübeşşereyi haber veren rivayetler çevresinde oluşan İslâm kültüründe bu sahâbîlere ayrı bir önem verilmiş hadis kitaplarına ilk olarak bu sahâbîlerin rivayetleri ile başlanmış; evliyâ hilyelerine onlar ile giriş yapılmıştır.²⁹ Hilye-i Şerîf

27 Ali Yılmaz, “Aşere-i Mübeşşere Algısının Tarihî Gerçeklik Perspektifinde Değerlendirilmesi”, *İSTEM: İslâm San’at, Tarih, Edebiyat ve Müzik Dergisi* 15/29 (2017), 83,84,94.

28 İsmail Yiğit, “Osman”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 33. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001, 438; Mustafa Fayda, “Ömer”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 34, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007, 44.

29 Abdullah Aydın - İsmail Lütfi Çakan, “Aşere-i Mübeşşere”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 3, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991, 547.; Murat Ak, *Türk İslâm Edebiyatı’nda Aşere-i Mübeşşere*, Konya: Selçuk Üniversitesi, 2009, 11.

levhalarında yer verilmiş, hatta İslâm mimarisinin bel kemiği olan camilere de isimleri nakşedilmiştir. Şadırvanlı sofada da dâirevî madalyon şeklinde tasarlanmış olarak aşere-i mübeşşere isimleri yer almaktadır. Yukarıda da belirtildiği gibi Dârüssâde ağasının odası ve ağalar koğuşuna açılan, Harem'in kadınlara ait bölümüne ulaşmadan evvel geçilmesi gereken bir nevi karakol noktası olan bölümde bu kitâbelerin tercih edilmesi dikkat çekicidir. Nitekim söz konusu kitâbelere aşere-i mübeşşere isimlerinin yazılmış olması, kara ağalar ve Dârüssâde ağasının Osmanlı saray teşkilatı içerisindeki konumu ve vazifesi hakkında, bir fikir verebilir.

Dârüssâde Ağaları ve Vazifeleri

Eski ve Orta Çağ'dan itibaren sarayların Harem kısmında hadımlar görev yapmıştır. Osmanlılardan evvel Abbasiler ve Memlükler de siyahi Harem ağalarını kullanmışlardır. Fatih Sultan Mehmed devrinde hem beyaz hem de siyah Harem ağalarının olduğu, Sultan II. Bayezid devrinde siyah hadım ağaların varlığı kayıtlara yansımıştır. Sultan III. Murat devrine kadar ak hadım ağalar Harem'de görevli iken bu devirden itibaren görevi kara ağalar devralmıştır. Mısır, Habeşistan ve Orta Afrika'dan esir tüccarları tarafından hadım ettirilerek getirilen bu esirler, sarayda eğitimden geçirilmişlerdir.³⁰

Harem ağası olma yolunda eğitimden geçen hadımların ilk uğradıkları yer Ağalar Ocağıdır. Adeta bir okul olan bu ocakta en alt kademeden başlayan hadımların ulaşacağı en üst mevki dârüssâde ağalığıdır. Topkapı Sarayı'nın Bâbüssaâde isimli kapısından geçtikten sonraki bölümün güvenliği, Harem'de yaşayan cariyeler, sultanlar ve hizmetkârların emniyetinden sorumlu olan Dârüssâde ağalarına, Kanûnî Sultan Süleyman devrinde Mekke-i Mükerrreme ve Medine-i Münevvere evkafının nezareti vazifesi de verilmiştir. Haremeyn-i Şerifeyn hazinesinin sorumluluğu, teftiş ve kontrolü

de Dârüssâde ağasının sorumluluğunda olmuştur. Vakıf işleri her ne kadar bir ekip halinde yürütülse de vakıf paralarını diledikleri gibi dağıtma ve har-cama yetkisi Dârüssâde ağasına tevdi edilmiştir.³¹

Topkapı Sarayı'nın kurulduğu günden itibaren erkek kuvvetine ihtiyaç hissedilen işlerle ilgilenen hadım edilmiş Habeşliler, sarayda "kara ağalar" olarak isimlendirilmişse de resmî ünvanları Dârüssâde ağalığıdır. Mevkileri sadrazam ile bir kabul edilmiş hem sarayda hem de saray çevresinde mühim nüfuz sahibi olmuşlardır. Haremeyn-i Şerifeyn hazinesinden de sorumlu olmaları sebebiyle Dârüssâde ağaları Surre-i hümayunun hazırlanmasına da eşlik etmişlerdir.³² Genellikle Receb ayının on ikinci günü yola çıkan surre alayı için defterdar, reisül-küttab ve nişancıya Dârüssâde ağası tarafından davet iletilmiş, alayın Eminönü'nden Üsküdar'a geçirilmesi amacıyla bir çekirme hazırlanması kaptan paşaya yazılmıştır. Davetli heyet toplandığında Mekke şerifine gönderilecek olan nâme-i hümayûnu reisül-küttab Dârüssâde ağasına teslim edilmiştir. Surre-i hümayun defterleri, Dârüssâde ağası yazıcısı, Haremeyn müfettişi ve defterdar tarafından mühürlenmiş, nişancı da tuğrasını çektikten sonra enderunda yemek yenmiş ve padişahın çıkması beklenmiştir. Bâbüssaâde'den çıkan padişah, kubbe altının önünde attan inmiş, Dârüssâde ağası tarafından getirilen nâme-i hümayûn mühr-i hümayûn ile mühürlenerek tekrar Dârüssâde ağasına teslim edilmiştir. Ağa, surre eminine hil'at giydirerek nâme-i hümayûnu teslim etmiştir. Akabinde surre keseleri teşhir edilmiş, mahmel-i şerifin yüklü olduğu deve meydana getirilmiş, dualar ve nât-ı nebevî okunarak dolaştırılmıştır. Dârüssâde ağası tarafından da bir iki defa meydana dolaştırılan devenin gümüş yuları surre eminine, ibrişim yuları da saka başıya teslim edilmiş, Dârüssâde ağası kubbe altına doğru yürüyerek padişaha hürmeten yer öperek ayrılmış ve alay yola çıkmıştır.³³

30 Mustafa Çağatay Uluçay, *Harem II*, ed. 3. bs., Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1992, 117-118. ; İsmail Hakkı Uzunçarşılı 1888-1977, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*, Ed. 2. bs., Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1984, 172.

31 Sema Ok, *Harem Dünyası Harem Ağaları*, İstanbul: Kamer Yayınları, 1997, 85-91.

32 Reşat Ekrem Koçu 1905-1975, *Topkapı Sarayı*, 2. bs., İstanbul: Doğan Kitap, 2004, 205-211.

33 Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*, 181-182.

Ramazan-ı Şerif ayının onbeşinci günü padişah, Hırka-i Saadet'i ziyaret etmiştir. Bu ziyaret için padişah, tüm saray erkânı ile birlikte Bâbüssaâde'nin ortasında yer alan Divan mevkine gelmiş, burada onları hazinedar ağası ve Dârüssaâde ağası karşılamıştır. Sonra şadırvan kapısından girilmiş, Hırka-i Saâdet'e doğru devam edilmiştir. Ziyaret müddetince padişaha sağında sadrazam, solunda ise Dârüssaâde ağası eşlik etmiştir. Padişahın günlük gezintilerinde de Dârüssaâde ağası kendisine yoldaşlık etmiştir. Padişahın evladı dünyaya geldiğinde beşik alayı adıyla düzenlenen merasimde de Dârüssaâde ağası padişahın yanında yer almıştır. Ayrıca tahta geçecek olan şehzadenin Bâbüssaâde önünde tahta oturtulması merasimine götürülme esnasında Dârüssaâde ağası ve silâhtar ağa, şehzadeye refakat etmişlerdir. Tahta oturan şehzadenin sağ tarafında Dârüssaâde ağası, solunda da silâhtar ağa durmuşlardır.³⁴ Harem ağalarının bir nevî amiri konumunda olan Dârüssaâde ağaları, Harem'deki anahtarları elinde bulunduran kişi olup arzu ettiği an padişah ile görüşebilme ayrıcalığına da sahip olmuştur. Padişaha yakın olmak isteyen paşalar, Dârüssaâde ağasına ikramda bulunarak onu aracı kılmışlar, bu da Dârüssaâde ağasını varlıklı ve hatırı sayılır bir konuma yükseltmiştir.³⁵ IV. Mehmed döneminde Dârüssaâde ağası olan Abbas Ağa, padişahın İstanbul dışında olduğu Girit seferine çıktığı süre zarfında şehrin ahvâlini padişaha iletmış, padişah diğer devlet görevlilerinin vazifelerindeki durumlarını yine Abbas Ağa'dan haber almış, emirlerini de onun vasıtasıyla iletmıştır. Padişaha ilettiği detaylı raporlarla güvenini kazanan Dârüssaâde Ağası Abbas Ağa, kaymakam paşa, bostancıbaşı ve yeniçeri kaymakamından daha üst bir mevkide denetçi konumuna gelmiştir. Padişahın seferde olduğu vakitler vâlide sultan ve Dârüssaâde ağası padişahın İstanbul'da kalan vekili vazifesini üstelenmiştir.³⁶

34 Ok, *Harem Dünyası Harem Ağaları*, 93,111.

35 Jean Baptiste Tavernier 1101/1689, 17. *Yüzyılda Topkapı Sarayı*, Çev. Teoman Tunçdoğan, Ed. Necdet Sakaoğlu, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2007, 30.

36 Merve Çakır, *IV. Mehmed'in Ailesi ve Hanedan Politikası*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2024, 178-180.

Değerlendirme ve Sonuç

Topkapı Sarayı'nda ve Harem'de iktidar ve statü mimariye ve tezyinata yansıtılmıştır. Harem, valide sultanların ve Dârüssaâde ağalarının itibarının artması ile hanedan üyelerinin yaşadığı bir mekân olmanın ötesinde siyasi bir mekâna dönüşmüştür. Dolayısıyla mimarisini ve kitâbelerini de bu perspektiften incelemek bizi farklı çıkarımlara götürecektir.

Valide sultan ile iletişimleri güçlü olan Dârüssaâde ağalarının, padişahın günlük gezintilerinde ve merasimlerde en ön safta olmalarından padişah ve valide sultan üzerindeki etkilerinin büyük olduğu anlaşılmaktadır. Dârüssaâde ağaları, merasimlerde padişahın ve şehzadenin yanında konumlandırılmış, en güvenilir kişilerden olmaları sebebiyle padişahın mahremi ve ailesi olarak kabul ettiği Harem'inin güvenliği yine kendilerine teslim edilmiştir. Güvenilirlikleri üst seviyede olan ağalara en yüksek şeref sayılabilecek Haremeyn-i Şerifeyn hazinesinin sorumluluğu da devredilerek adetâ ödüllendirilmişlerdir.

Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı fethi ile birlikte kullanmaya başladığı Hadimü'l-Harmeyn-i Şerifeyn ünvanı, Mekke ve Medine'nin hizmetkârı olan Osmanlı sultanları için en üst seviyedir. Hadimü'l-Harmeyn-i Şerifeyn ünvanı, İslâm dininin hizmetkârı ve aynı zamanda İslâm aleminin liderliğini de ifade etmektedir. Osmanlı Devleti'nde Sultan Çelebi Mehmed döneminden itibaren gönderilen surre de bir nevî İslâm alemi üzerinde iktidar sahibi olmanın sembollerinden biri olmuştur. Kanûnî Sultan Süleyman devrinden itibaren bu mübarek topraklara hizmet için oluşturulan Mekke-i Mükerrime ve Medine-i Münevvere evkafının nezareti vazifesi Darüssaade ağalarına verilmiştir. İslâm'ın ve Haremeyn'in hizmetkârı ve Müslümanların önderi sorumluluğunu üstlenen Osmanlı padişahları, bu kutsal topraklar için ayırdıkları vakıfların idaresini Dârüssaâde ağalarının sorumluluğuna devrederek onları kendi vazifelerinin yürütücüsü kılmışlardır. Mescid-i Haram ve Hz. Peygamber'in (s.a.v.) yaşadığı bu mübarek mekânlara hizmet etmekle görevli olan ağaların yaşam alanları, onların kutsal mekânlardaki hizmet sorumluluklarını ve makamlarının değerini simgeleyen remzlerle donatılmıştır.

Öncelikle Dârüssaâde ağasının dairesi Harem'in hanımlar kısmına geçişin sınırı olan noktada yer almaktadır. İki katlı olan bu dairenin ikinci katı Şehzadeler Mektebi olarak da isimlendirilmiştir. En kıymetli çinilerle bezeli olan bu mekânın duvarlarında Kaside-i Bürde ve Kâbe tasvirli pano yer almaktadır. Darüssaâde ağasının dairesi ile Şadırvanlı Sofa'nın arasında kalan mekânda kara ağaların koğuşları yer almıştır. Bu mekânın cephesinde celî sülüs ile işlenmiş çini/kâşî kitâbelerde, kaside-i bürde yazmaktadır. Hz. Peygamber'e (s.a.v.) duyulan muhabbetin bir ifadesi olan bu eser aracılığıyla, Dârüssaâde ağalarının görevlerindeki hassasiyetleriyle birlikte, Hz. Peygamber'e ve Haremeyne olan bağlılıklarının da daima canlı tutulmak istendiği anlaşılmaktadır.

Kara Ağalar Taşlığı olarak bilinen bu mekândan, Şadırvanlı Sofa'ya geçişi sağlayan kapının alınlık kısmında, sahâbeden Aşere-i Mübeşşere'nin

isimleri yer almaktadır. Aşere-i Mübeşşere olarak kabul edilen bu sahâbiler, fedakârlık ve mücadelelerinin mükâfatı olarak cennetle müjdelenmişlerdir. Bu durum, tüm Müslümanlar için olduğu gibi Dârüssaâde ağaları için de temsili bir örnek teşkil etmiştir.

Ayrıca Hz. Osman'ın hilafetinde bu sahâbilerin etkin rol almış olmaları, onların siyasî açıdan birincil görevlerde yer aldığını göstermektedir. Bu durum, Dârüssaâde ağalarının da padişah nezdindeki rollerine benzerlik arz etmektedir. Ağaların padişaha hizmet edebilmek için ciddi bir eğitim ve fedakârlık sürecinden geçerek ulaştıkları bu kritik makam, onları manen sahabenin en seçkinleri olan Aşere-i Mübeşşere'nin konumuna yaklaştırmıştır. Bu benzerlik, İslâm tarihinin farklı dönemlerinde, Dârüssaâde ağalarının İslâm âleminin dirliği ve devamı için üstlendikleri görevlerin de bir sembolüdür.

Kaynakça

- Aydınlı, Abdullah , İsmail Lütü Çakan. “Aşere-i Mübeşşere”, Cilt 3, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991: 547.
- Ak, Murat. *Türk İslam Edebiyatı'nda Aşere-i Mübeşşere*. Konya: Selçuk Üniversitesi, 2009.
- Çakır, Merve. *IV. Mehmed'in Ailesi ve Hanedan Politikası*. Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 2024.
- Demirci, Kürşad. *Antik İnançların İzinde*. İstanbul: Kronik Kitap, 2024.
- Dönmez, E. Emine Naza. “Topkapı Sarayı Harem Şadırvanlı Sofa Daire Madalyonlu Çini Yazıları”, *Arkeoloji, Tarih Ve Epigrafi'nin Arasında: Prof. Dr. A. Vedat Çelgin'in 68. Doğum Günü Onuruna Makaleler*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2018: 601-606.
- Eldem, Sedat H., Feridun Akozan. *Topkapı Sarayı*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1982.
- Fayda, Mustafa. “Ömer”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Cilt 34, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007: 44-51
- Gemuhluoğlu, Zeynep. “Temsil ve Taklit İlişkisi Açısından Tasvirin Teorik Zeminini”, *Sireti Sûrette Görmek (Çalıştay)*, 27-37.
- Kaya, Mahmut. “Kasidetü'l-Bürde”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Cilt 24, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001: 568-569.
- Kocaaslan, Murat. *IV. Mehmed Saltanatında Topkapı Sarayı Haremi : İktidar, Sınırlar Ve Mimari*. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2014.
- Kocaaslan, Murat. “Topkapı Sarayı Harem'i: 1665 Yangını Sonrası Yenileme Projesi”, *Belleten* 76/275 (2012): 45-74.
- Koçu, Reşat Ekrem, 1905-1975. *Topkapı Sarayı*. Ed. 2. bs. İstanbul: Doğan Kitap, 2004.
- Kur'ân-ı Kerim Meâli*. Çev. Halil Altuntaş – Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 3. Basım, 2009.
- Necipoğlu, Gülru. *15. ve 16. Yüzyılda Topkapı Sarayı: Mimari Tören ve İktidar*. Çev.: Ruşen Sezer. İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, 2007.
- Ok, Sema. *Harem Dünyası Harem Ağaları*. İstanbul: Kamer Yayınları, 1997.
- Ortaylı, İlber. *Mekanlar ve Olaylarıyla Topkapı Sarayı*. Thk. Salih Gülen Fot.: Mustafa Yılmaz; Ed.: Hasan Hayri Demirel. İstanbul: Bank Asya, 2007.
- Silahdar Mehmed Ağa, Fındıklılı, 1139/1726. *Silahdar Tarihi : (1095 - 1106)*. İstanbul: Orhaniye Matbaası, 1928.
- Şimşirgil, Ahmet. *Taşa Yazılan Tarih Topkapı Sarayı*. İstanbul: Tarih Düşünce Kitapları, 2005.
- Tavernier, Jean Baptiste, 1101/1689. *17. Yüzyılda Topkapı Sarayı*. Çev.: Teoman Tunçdoğan; Ed.: Necdet Sakaoglu. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2007.
- Uluçay, Mustafa Çağatay. *Harem II*. Ed. 3. bs. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1992.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, 1888-1977. *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*. Ed. 2. bs. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1984.
- Yılmaz, Ali. “Aşere-i Mübeşşere Algısının Tarihsel Gerçeklik Perspektifinde Değerlendirilmesi”, *İSTEM: İslâm San'at, Tarih, Edebiyat ve Müsikisi Dergisi*. 15/29 (2017): 79-101.
- Yiğit, İsmail. “Osman”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Cilt 33, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007: 438-443.
- Gravürlerle Türkiye: İstanbul = Turkey in Gravures : Istanbul*. Haz.: Mustafa Sevim. Ankara: Kültür Bakanlığı, 1996.